

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

I

23 - 25 MAYIS 2003

BİLDİRİLER

CİLT 2

Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör

Tel. 0216 341 05 00
Fax 0216 391 60 61

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

Üsküdar Belediye Başkanlığı
Üsküdar Araştırmaları Merkezi
Yayın No: 10

ISBN Takım No: 975-97606-6-5
ISBN Cilt-2: 975-97606-8-1

Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör

Kapak, İç Düzen

Artus İletişim Sanatları
0212 347 02 20

Baskı, Cilt

Seçil Ofset
0212 629 06 15

İstanbul, Ocak 2004

Üsküdar Sempozyumu

Yer: Üsküdar Belediyesi Çamlıca Eğitim Merkezi

Tarih: 23-25 Mayıs 2003

Düzenleyen: Üsküdar Belediyesi

HALİDE EDİB'İN HATIRALARINDA ÜSKÜDAR

Yaşar Şenler*

Üsküdar, medeniyet maceramızda önemli bir merhalenin kapısı olmuştur. Maddî ve mânevî unsurlarıyla bir bütün olarak Türk kültürünün canlı bir hayata dönüştüğü bu yer, Boğaz'ın firuze renkli sularında bir fetih rüyası gören cedlerimizin yaşadıkları bu toprak, yüzyıllar boyu fakir ve Müslüman Türk halkına mekân olan Üsküdar, sahip olduğu güzelliklerle ve târihî-kültürel zenginliklerle pek çok edebî esere konu olmuştur. Bu bildiriye, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyet döneminde eserler vermiş bir edebiyatçımızın, Halide Edib'in, yaşanan hayatın sıcaklığını taşıyan hatıralarında Üsküdar'ın sahip olduğu yer tanımlanmaya çalışılacaktır.

Önce Halide Edib Adıvar'ın hâtıraları hakkında kısaca bilgi vermenin gerekli olduğunu düşünüyorum.

Halide Edib'in hatıraları iki cilt halinde yayınlanmıştır. Birincisi *Mor Salkımlı Ev* ikincisi ise *Türkün Ateşle İmtihanı* adını taşır. Her iki eser de önce İngilizce yazılmış, daha sonra yazar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

İlk hatıra kitabı, *Memoirs of Halide Edib* adıyla 1926'da Londra'da yayınlanır. *Mor Salkımlı Ev*'i de meydana getirecek olan bu hatıralar, önce *Yeni İstanbul* Gazetesinde 26 Eylül-25 Kasım 1955 tarihleri arasında *Halide Edib'in Çocukluğundan 1917'ye Kadar Hatıraları* adıyla tefrika halinde çıkar. Daha sonra da 1963 yılında kitap olarak basılır. Bu hatıralarında, çocukluğundan başlayarak, 1917'ye kadar yaşadıklarını anlatır.

Hatıralarının ikinci cildi, önce 1928'de New York ve Londra'da *The Turkish Ordeal* adıyla İngilizce, daha sonra da 1962'de de *Türkün Ateşle İmtihanı* adıyla Türkçe yayınlanır. Yazar, bu hatıralarında Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşadıklarını anlatır.

Halide Edib'in hayatında Üsküdar birkaç olay ve çehre ile bağlantılı olarak görünür. Bunlardan birincisi, çocukluk döneminin hatıralarındaki Üsküdar'dır.

Üsküdar'dan ilk bahsedışı haminnesi vasıtasıyla. Eski evlerinde yaşadıkları son parlak ramazandan sonra haminnesi Üsküdar'a taşınacaktır. (Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, 2000, 50)

İkinci bahsedışı ise, annesinin ilk kocası olan Bedirhânî Ali Şâmil'den olan tek çocuğu Mahmûre Ablâ'nın (Adıvar, 2000, 23) Üsküdar'da bir türbedârın karısı olan Zerrin Dadi'ya yaptığı ziyaret vesilesiyle olur. (Adıvar, 2000, 55) On beş gün kadar sonra

* Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Üsküdar'dan dönen Mahmûre Abla, küçük Hâlide'ye Şemsipaşa kıyılarından topladığı ve bir mendile doldurduğu bir sürü renkli çakıl taşı getirir. (Adıvar, 2000, 61-62)

Eşini kaybettikten uzunca bir müddet sonra yeni bir evlilik yapan babasının bir başka eve taşınarak ayrılması üzerine küçük Halide, Mor Salkımlı Ev'de Büyükbabası ve Haminnesi ile kalır. Büyükbabanın vefâtından sonra da Haminne artık o evde oturmak istemez ve Üsküdar'a taşınırlar. (Adıvar, 2000, 84) Babası da yazı birlikte geçirmek üzere yeni eşi ve çocuğuyla bu konağa gelir. Halide Edib bu evi bize şöyle anlatır:

“Selimiye'de İbrahim Paşa Konağı'nın ya selamlık yahut da harem tarafıdır. Arkası Karacaahmet mezarlığı ile karşı karşıya, yüzü ve yanı İstanbul'un gökte yükselen binlerce minaresine bakar. Yarisında sahipleri oturur, fakat bizim taraf da Beşiktaş'taki evimiz kadar büyük. Yanında ve arkasında, bilhassa gül ağaçları bol, bakımsız, fakat geniş bir bahçesi vardır. Mahallesi, zamanla kararmış, yıkılmaya yüz tutmuş kocaman ahşap konaklar ve evlerle dolu idi. Anlaşılan sahipleri vaktiyle sadrazam, nâzır, herhalde daha çok eski devrin ekâbiri imişler. (.....) Gül ağaçlarından başka bir hayli gölgelik büyük ağaçları da vardı. Bilhassa Mahmûre Abla'nın ta tepesine tırmandığı, gözlerimi çevirdiğim zaman başımı döndüren, dalları göğe yapışmış gibi duran bir ceviz ağacında vardı.” (Adıvar, 2000, 85)

Bu evde uzun müddet oturmazlar. Kısa bir sürede birkaç ev değiştirirler. Sonunda, “Şemsipaşa Karakolu'nun yanında, Şemsipaşa Yahısı denilen büyük bir evin yarısına” taşınırlar. Artık babası da onlarla birlikte. Halide Edib, kendisine tesir etmiş olan bu evi bir tablo halinde anlatır: “Yanında ve arkasında yemiş ağaçları ile dolu, geniş bir bahçesi vardı. Önümüzdeki kumlara dikili sırtlara bağlı iplere bin bir renkli yazmalar asılırdı. Taşları, kumları akşam güreşinde pırl pırl yanan bu kıyıya beyaz köpüklü dalgalar, havaya göre ağır ve hırçın bir âhenkle vururlar, hepsi birden emsalsiz bir hareket, renk ve ses âhengi yaratırlardı.” (Adıvar, 2000, 93) Bu evde oturdukları sırada ramazan gecelerinde de Üsküdar Çarşısı'nda büyük bir kahvede oynayan Karagöz'ü seyre giderler. (Adıvar, 2000, 96)

Babasının ikinci bir kadınla, Teyze ile evlenmesinden doğan huzursuzluk sonucu ilk eski eş Beşiktaş'taki Mor Salkımlı Ev'e gönderilir. Aile de İcâdiye'de başka bir eve taşınır. (Adıvar, 2000, 100) Babası Beşiktaş'taki eve yerleşir. Biraz da bu huzursuz ortamdan uzaklaştırmak için Halide'yi okula başlatmak düşüncesindedir. İcâdiyeye taşınmalarının bir sebebi de budur. Halide'yi Amerikan Koleji'ne vermek ister. Bütün ısrarlarına rağmen yaşının küçüklüğünden dolayı kabul edilmez. Yeni bir nüfus kâğıdı çıkartılarak yaşı büyültülür ve okula kaydı yaptırılır. Ancak, bu durumu fark eden okul müdürü Patrick, Halide'yi yatılı olarak kabul etmez. Bir sene sonra ise padişahın emri ile okuldan alınır. (Adıvar, 2000, 100-101)

Bir müddet sonra Üsküdar Çarşısı'nda cadde üstünde bir eve taşınırlar. Bu sırada babası Beşiktaş'taki evde oturmaktadır ve Halide'yi de oraya götürür. Böylece Hâlide Üsküdar'dan ayrılmış olur. Fakat misafir olarak gelip gitmeye devam eder. (Adıvar, 2000, 103)

İlk uzun ziyâreti 1895'teki İstanbul depremine tesâdüf eder. Halide Edib, yaşadıklarını canlı bir üslûpla bize şöyle anlatır:

“Birdenbire avize ve hatta camlar şangır şungur etmeye başladı. (.....) Yerin altından muazzam bir inilti, sokaklarda bir koşuşma, korkunç bir uğultu başlamıştı. Hemen pencereye gittim. Bütün Üsküdar halkı çarşıda, ortalığı örten bir toz duman bulutu için-

de şaşkın şaşkın koşuyorlardı. Bütün dükkâncılar dışarıya fırlamış, karşıdaki hamamdan bellerinde peştamal, ayaklarında nalın, yarı çıplak bir takım adamlar “Allah, Allah” diye feryâd ediyorlardı.” (Adıvar, 2000, 109)

Bu olaydan birkaç ay sonra, o yılın sonunda, Mahmûre Abla'nın düğünü yapılır. Bu vesile ile Halide sık sık Üsküdar'a gelir ve uzun süreli kalır. (Adıvar, 2000, 110)

Babası, Beşiktaş'ta baş gösteren bir grip salgınının da tesiriyle Sultantepe'sinde bir ev satın alır. Ev ve bahçe harap bir durumda olmakla birlikte ferah ve güzel manzaralıdır. (Adıvar, 2000, 114) Eve, tamir etmeden taşınırlar. Tasvir ediş tarzından Halide Edib'in bu evi ve bahçeyi sevdiğini anlarız. Evden ve bahçesinden şöyle bahseder: “Ne kadar güzel bir yer olduğunu tarif etmek müşküldür. Odaların her birinde sekiz pencere, her katta Boğaziçi'nin kıvrılıp giden yeşil tepeliklerine, sularına, tarihi kulelerine bakan geniş balkonlar. Bahçe yeşil bir çamlık, aralarında papatya tarlaları ve yer yer boş genişlikler. Birçok yemiş ağacı arasında bayaz siyah en güzîde cinsten incir ağaçları, eski kuyular, büyük havuzlar, vahşi bir yeşillik arasından akıp giden billûr bir dere.” (Adıvar, 2000, 118)

Bu ev Halide Edib için hem çeşitli sıkıntılarla dolu, hem de geleceği bakımından birçok faydalı bilgiyi kazandığı bir mekân olmuştur. Pek çok değerli hocadan almış olduğu mûsikî, Arapça ve İngilizce dersleri onun romancı cephesinin de temelini oluşturmuştur. Bu hocalar arasında ona Fransız Edebiyatı ve felsefe dersleri veren Rızâ Tefik'in yeri başkadır. Halide Edib, sanat ve fikir bakımından gelişmesini ona borçlu olduğunu ifade eder. (Adıvar, 2000, 121-122)

O sıralarda Ali Şamil Paşa Üsküdar'a komutan olarak tayin olur. Halide Edib'in hayatında önemli bir dönem olan Kolej'e yeniden başlaması da aynı zaman dilimindedir. Babası onu ikinci defa, bu sefer yatılı olarak, Amerikan Koleji'ne verir. Bu tarihte Halide Edib on beş yaşındadır. (Adıvar, 2000, 123)

Kolej, Üsküdar Bağlarbaşı'ndadır. Ayda bir defa izinli olarak eve gidebildiği için okulu, aile çevresinin endişelerinden kurtulduğu bir mekân olarak görür. Bu serbest ortam onun fikrî temâyüllerinin gelişmesine de imkan verir. Dînî meseleler üzerinde düşünmeğe başlar. Bilhassa, içtihad kapılarının kapanmamasını savunan Gazâlî'nin tezi onu yakından ilgilendirir. Muhtelif dinler hakkında bilgi edinir. Çağdaş Hıristiyanlığın hiç de Hazret-i İsa'nın bütün insanlığı muhabbetle çevreleyen rûhuna uymadığını görür. Müslümanlığın bu kadar büyük bir iç kuvvete sahip olmasını, Kur'an-ı Kerim'in ilk ayetinin bütün insanlığı içine alan bir rûh ifâde edişine bağlar. (Adıvar, 2000, 124-126)

Hep kendinden büyükler arasında bulunmuş ve yine onlardan aldığı derslerle yetişmiş olan Halide Edib için Kolej, yaşlılarıyla birlikte yaşama ve onlar gibi olabilme fırsatı verir. Bu dönemi hatıralarında şu sözlerle dile getirir:

“O zamanki Kolej'in sıhhatli ve normal talebesi, muhitin sade zevki, üzerimde büyük bir tesir yaptı. İnkişâfı geri kalmış çocukluk ve gençlik denilen insiyâklar içimde uyandı. Yani bir taraftan vaktinden evvel inkişâf eden fikrî tarafımla, boğulup kalan maddî ve tabîî varlığım arasında bir muvâzene hâsıl oldu.” (Adıvar, 2000, 127-128)

Bu ifâdelerden de anlaşılacağı üzere, Kolej onu, bir taraftan günlük hayatın gerçekleriyle tanıştırmış, diğer taraftan da bu gerçekleri yorumlayabilmesi için gerekli kültürel alt yapıyı vermiştir.

Halide Edib, 1900 senesinin yaz tatilinde, diğer derslerine nazaran daha zayıf olduğu matematik dersini kuvvetlendirmek için, devrin büyük matematik âlimlerinden

Sâlih Zeki Bey'den özel dersler almaya başlar. Müsbet ilimleri ön planda tutan Salih Zeki, Halide'nin fikrî tekâmülünde yeni bir safha açar. (Adıvar, 2000, 132-133)

Sonunda Halide Edib, Salih Zeki ile evlenir ve Sultantepeci'ndeki evin kendilerine tahsis edilen bir dairesine yerleşirler. Eşine yardım etmeye çalışan yazar, onun için gerekli olan bazı eserleri Türkçe'ye tercüme eder. Asistanı gibi çalışır. Bu esnada, derin bir dikkatle okumaya başladığı Zola'nın tesirinde kalır. Hayata, insana ve tabiata Zola'nın gözleleriyle bakmak onu huzursuz eder. Köşk'ün güzelliklerinden ve Boğaz'dan zevk alamaz olur. Uzun süren bir uykusuzluk nöbetine tutulur ve yatağa bağlanır. Bir çocuğa sahip olacağını hissettiğinde yavaş yavaş sıhhatine kavuşur ve oğlu Ayetullah o sene, ikinci oğlu Zeki Hikmetullah da yaklaşık bir buçuk sene sonra dünyaya gelir. (Adıvar, 2000, 137-138)

Halide Edib ve Salih Zeki, ikinci oğullarının dünyaya gelişinden kısa bir süre sonra, 1905'te, Üsküdar'daki konaktan ayrılırlar. Salih Zeki'nin görevli bulunduğu "Beyoğlu cadesindeki rasathânenin üst katındaki müdür dâiresine" taşınırlar. (Adıvar, 2000, 138)

Halide Edib hatıralarında, Üsküdar'dan ayrılmakla beraber, zaman zaman yine bu semte geldiğini anlatır. Bu gelişlerden biri, 1906 yılında olur. Bu yılın baharını ve yazını Sultantepe'deki evde geçirirler. Yaz sıcakları ve Mahmûre Abla'nın yaşadığı sıkıntıların verdiği üzüntü Halide Edib'in tekrar uykusuzluk nöbetlerine tutulmasına yol açar. Bu sebeple Burgaz Adası'nda bir ev tutarak Üsküdar'dan ayrılırlar. (Adıvar, 2000, 140-143)

Hâturalarda bahsedilen bir başka geliş ise 1909'daki Derviş Vahdetî ayaklanması esnasında olur. 31 Mart sabahı silah sesleri ile başlayan ayaklanmanın kanlı bir döneme girmesinden sonra hayatları tehlikeye giren Salih Zeki ve Halide Edib çocuklarla birlikte Üsküdar'a geçerek, Sultantepeci'ndeki eve sığınır. Ancak, burası da takibat altında olduğundan güvenli değildir. Gece yarısı hemen yakındaki Özbekler Tekkesi'ne geçerler. Tekkenin de tehlikeli olduğunun anlaşılması üzerine çocuklarını yanına alan Halide Edib, Amerikan Koleji'ne gider. Burada dört gün kaldıktan sonra onların da yardımıyla yurttan ayrılarak Mısır'a kaçar. (Adıvar, 2000, 155-160)

Mısır'da iken Isabel Fry'nin daveti üzerine İngiltere'ye giden yazar (Adıvar, 2000, 166), 1909'da yurda dönüşünde yine Sultantepeci'ne, çocuklarının ve eşinin yanına gider. Tifoya yakalanan küçük oğlunun iyileşme süresi içinde *Seviye Talip* romanını yazar. (Adıvar, 2000, 172)

1910 yılında Salih Zeki'den ayrılan Halide Edib (Adıvar, 2000, 177), çocuklarını alarak, Üsküdar'dan ayrılır ve Fazlıpaşa'da bir eve taşınır. Bu, onun hatıralarının *Mor Salkımlı Ev* adlı birinci cildinde Üsküdar'la ilgili son kayıttır. (Adıvar, 2000, 178)

Halide Edib'in hatıralarının ikinci cildi olan *Türkün Ateşle İmtihanı* adlı eserde Üsküdar'dan yalnız bir yerde fakat, uzunca bahsedilir. Birinci Dünya Savaşı sonrası İstanbul, düşman kuvvetleri tarafından işgal edilir. Artık Halide Edib ve ikinci eşi Doktor Adnan Adıvar için İstanbul'da kalmak imkânsızlaşır. Bu durumda yapacak tek şey vardır. O da İstanbul'u terk ederek Anadolu'ya kaçmak, millî mücadeleye katılmaktır. Çocuklarını Robert College'e yerleştiren Halide Edib, Üsküdar'a geçer. Sultantepeci'ndeki ev emniyetli olmadığı için Özbekler Tekkesi'ne giderler. Beraberlerinde Anadolu'ya kaçabilecekleri birkaç kişiyi daha alabilmek için İstanbul'a gidip geldikten sonra Üsküdar'dan ve İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya doğru yola çıkarlar. (Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, 1994, 60-70)

Görüldüğü gibi Üsküdar, Halide Edib'in hayat hikâyesinde önemli bir yere sahiptir. Üsküdar'a gidişler ve oradan ayrılışlar onun hayatının belirli dönemleri olmuştur.

Çocukluk döneminde onun için sadece gezmeğe gidilecek bir yer olarak görülen bu semt, daha sonraki yıllarda içinde sürekli yaşanan bir mekan halini alır. Okula, Üsküdar'ın bir mevkiinde, Bağlarbaşı'nda bulunan Amerikan Koleji'nde başlamış ve bitirmiş, evlendikten sonra yine Üsküdar'da Sultantepe'sindeki babasının konağına yerleşmiş ve çocuklarını orada dünyaya getirmiştir. Bu baba ocağı ona, önce Derviş Vahdetî isyanında, daha sonra da İstanbul'un işgalinde düşman kuvvetleri tarafından takibe uğradığında, sığınacak bir yer olmuştur. Millî mücadele öncesi Anadolu'ya kaçarak millî Ordu'ya, Mustafa Kemal'e katılmak isteyenlerin ilk rahat nefes aldıkları bu semt, Halide Edib'e de aynı şekilde hizmet etmiştir. Bu sebeple Üsküdar, Onun hayatında hem mutlu hem de mutsuz hatıraların barındığı bir semttir.

Kaynaklar

1. Adivar, Halide Edib (2000), *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul.
2. Adivar, Halide Edib (1994), *Türkün Ateşle İmtihanı*, Haz.: Selim İleri, İstanbul.

